

ФОЛЬКЛОР ТА ТОПОНІМІКА ХМІЛЬНИЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЧЧИНИ ЯК АРГУМЕНТ НАУКОВОГО ДИСПУТУ З ПРИВОДУ ЛОКАЛІЗАЦІЇ МІСЦЯ БИТВИ НА СИНІЙ ВОДІ 1362 РОКУ

Віра СТЕПАНЮК,

*журналіст, педагог, член Вінницької організації
Національної спілки краєзнавців України
(с. Пагуриці Хмельницького району Вінницької області)*

Фольклор – одне з найцінніших надбань національної культури кожного народу. У його творенні беруть участь численні групи народу протягом століть, що забезпечує йому довге життя. Як явище складне і синтетичне, «фольклор увібрав у себе елементи різних видів духовної культури» [3; 6]. Саме тому народна творчість є предметом вивчення не тільки для фольклористів, етнографів, мовознавців, а й представників інших наукових кіл, зокрема історичних.

Народна пам'ять – явище унікальне. Спогади про події багатовікової давнини

старанно зберігаються та в дещо зміненій, закодованій формі передаються з покоління в покоління. І сьогодні, досліджуючи усну народну творчість, ми знаходимо згадки про давно минулі історичні події, що стає переконливим аргументом на користь реального існування події, людини тощо.

Вивчаючи доказову базу науковців, істориків-краєзнавців стосовно локалізації місця битви на Синій Воді 1362 року литовського князя Ольгерда з татарськими ханами Кутлубугом, Хачибеем та Дмитром-Солтаном ми вважаємо за необхідне дослі-

дити наявну базу фольклорних творів, що збереглися переважно в усній формі, та дослідити топонімічні назви Хмільниччини, утвореної – як вважають дослідники – саме в період другої половини чотирнадцятого століття.

Час, на жаль, забрав у безвість величезний пласт фольклорних різножанрових творів, що, безсумнівно, були створені народним генієм як наслідок осмислення визначної для народного самоствердження події – битви на Синій Воді. Зрозуміла причина такої неуваги збирачів фольклору до творів цієї тематики: подію замовчували, не давали об'єктивної історичної оцінки з відомих для усіх нас причин. Тому й фольклорні твори пройшли повз увагу. Але народна пам'ять – явище об'єктивне і безперервне по своїй суті. Тому, попри нехтування з боку науковців, до наших днів збереглася в усній формі дециця легенд та переказів того часу, що вкупі з археологічними знахідками та топонімічними назвами створить – на наш погляд – солідну доказову базу на користь Хмільницького Поділля.

Так, краєзнавець Микола Дорош у своїй праці «Битва на Синій Воді 1362 року, або таємниця річки Сниводи» зокрема наводить вільний переказ легенди про татарський скарб, захований у водах річки Сниводи при панічному відступі. «Татари, що володіли селом, яке було на місці нинішніх Воронівець, у воду річки кинули зарані підготовлений дубовий стовп зі схованими у ньому золотими монетами, коштовностями та прикрасами, аби після повернення дістати його. Чимало століть сплило з того часу. Багато разів були спроби відшукати отого «золотого сповпа» [4]. Однак, чи увінчалися вони успіхом – невідомо.

Із розповідей старожилів села Воронівець дізнаємося, що після 1917 року берегами Сниводи, де нині урочище «Труші», нищпорили невідомі люди у пошуках легендарних скарбів [6;133]. Вони навіть дещо змінили русло ріки в цьому місці.

Ще один переказ оповідає нам про поспішний відступ ординців під час битви.

Якись-то татарський військовий чин, аби врятуватися від навалних стрімких переслідувань русько-литовського війська, не вагаючись скинув свої обладунки, а також золоті шолом та меч у криницю, яку місцеві жителі називають із давніх-давен Терновою. Інший татарин, розказують старожили, втопив обладунки й награбоване добро у «Вишневій криниці», що на березі Сниводи. Переодягнувшись в одяг простого татарина, відступив укупі з іншими.

Дуже великий відтинок часу з тих пір люди прагнули відшукати ці легендарні обладунки. З плином часу замулилася й опинилася в руслі річки Вишнева криниця, зникла назавжди. А от Тернова криниця існує й дотепер. Вода в ній прибуває надзвичайно потужно, бо живлять її чимало підземних джерел, тому вичерпати її практично неможливо. Микола Дорош народився і виріс на берегах Сниводи, тому пам'ятає дубовий зруб Вишневої криниці і намагання людей дістати золоті обладунки у період сезонного обміління Тернової криниці.

Крім цих, оповитих казковістю переказів на території Присниводдя до цих пір побутують короткі фольклорні жанри: прислів'я та приказки. Авторці цих рядків доводилося чути, зокрема, у сусідніх Пагурцях, прислів'я: *чого увірвався, як татарин з Чорного шляху?* Приказки: *добрий, як татарин; іди на Чорний шлях; буде тобі, як на Чорному шляху* тощо.

Ці фольклорні жанри, без сумніву, зафіксували в колективній народній свідомості ставлення до тогочасних історичних реалій. Завдання науковців – зібрати й систематизувати цей безцінний скарб, зберігши таким чином для нащадків.

Хмільницька земля багата й на топоніми, виникнення яких краєзнавці пов'язують із другою половиною чотирнадцятого століття та наступним періодом відродження земель після небаченої битви.

Почнемо зі сумнозвісного Чорного шляху. Якщо слідувати науковому тлумаченню – це розгалужена система численних доріг,

які використовували татари для нападів на Україну [8; 111]. Починався від Перекопського перешийка і простягався через запорозькі степи на північ.

У верхів'ях річок Інгульця і Тясьмину він розгалужувався. Під Липовцем південна і північна гілки з'єднувалися. Далі Шлях пролягав на захід у напрямку Хмільника, Тернополя, Львова. «Є дані, що Хмільник міг бути своєрідним «перевалочним пунктом» на цій давній дорозі» [5; 306].

Орда не могла існувати без ясиру, іншої військової здобичі. Саме заради цього цим битим шляхом поверталися татари на багаті Подільські землі упродовж кількох віків. Як зазначає науковець Сергій Гальчак, «... лагідний клімат, родючі землі Поділля сприяли не лише задоволенню матеріальних потреб місцевого населення, підвищенню їхнього благополуччя, але й були причиною численних бід та трагедій – край завжди являв собою ласий шматок для ворогів» [1; 346].

Бозна скільки зв'язаних сирицею невольницьких рук, репаних до крові слідів, молитовних слізних прохань чув оцей, нині мертвий, забутий людьми Шлях:

Земле татарська,

Проклята віро бусурменська,

Розлуко ти на світі християнська! [11; 38]

На території сучасних сіл Хмільницького та сусіднього Калинівського районів є урочища, які носять назви – Могила або Могили. Про одне з них згадує дослідник Поділля Євтим Сіцинський у «Подольських єпархіальних відомостях». Це урочище знаходиться поблизу села Воронівці. Такі ж, майже знищені часом та людською діяльністю насипи збереглися побіля сіл Пагурці, Зозулинці, Петриківці Хмільницького району. Про топонім із аналогічною назвою пише краєзнавець Анатолій Годзик із села Павлівка Калинівського району: «За кілька сот метрів від Чорного Шляху ...височить Велика Могила – так її з повагою споконвіку називають люди. Років 60 тому мій прадід Павло розповідав, що там поховані

козаки, які загинули в битві з татарами. Історія не знає інших великих битв у цих краях ні до, ні після» [2; 77].

Резонно звучить питання, яке задає нам автор згаданої розвідки: а хто нині знає, що у тій могилі лежать герої визвольної битви з монголо-татарами, яка відбулася за вісімнадцять років до Куликовської? Якщо попрацюють у цих місцях археологи (поки не нізно!), то ми будемо стовідсотково твердити про правильність висловленої нами гіпотези. Її ж підтримує низка подільських краєзнавців [10; 85].

Дослідник топонімів Хмільницької землі Микола Дорош пов'язує виникнення назв деяких населених пунктів саме з перебуванням тут литовців і татар. Зокрема, назву села Лип'ятин він виводить від назви татарського племені «липки». Липані йшли на сторожову службу до литовського князя. Той селив їх на прикордонних із татарами землях. Краєзнавець твердить, що поселення бере свій початок із 1362 року.

Хочу звернути увагу аудиторії на історію назви поселення Синя Вода, поблизу якого й відбулася битва на берегах однойменної річки. «Град Синя Вода був знищений повністю, перетворився на пустиню. Себто непридатне для проживання місце, «pustinia Ulanov» писали в документах, складених після битви. «Ольгерд, а пізніше й Вітовт, дозволили тут проживати потомкам татарських ханів – уланам. Із плином часу закріпилася за поселенням назва «Уланів» [7; 71].

Із часом панування татар на Поділлі пов'язують дослідники і топонім Татарський шлях. Він неодноразово згадується у подільських люстраціях 16 століття. На території нашого краю він проходив із Брацлава на Вінницю, а далі через Хмільник – Уланів – Бердичів і на Київ. Просуваючись цим шляхом, татари завдавали найбільших руйнувань поселенням і шкоди місцевим мешканцям. Історія зберегла його народно-пісенну назву – Яничарський.

Південно-східна околиця сучасного села Воронівці у 19 і до першої половини 20 століття мала статус окремого села. За легендою, володіла цим селом Мар'яна Богушева, звідси й назва. Внаслідок ординського нападу 1462 року вцілілі мешканці перемістилися в інше місце, біля витоків Снивиоди і заснували там нове поселення, в якому зберегли стару назву. Так на території району й нині є село Мар'янівка. А місце колишнього села ще довго пустувало [7; 220]. Краєзнавець Дорош наводить аргументи

щодо того, що із періодом, коли нашими землями володіли татари, та визволенням від їхнього панування так чи інакше пов'язані назви сіл Лозна, Кропивна, Погоріле, Сальниця, Сміла тощо [7].

Не підлягає сумніву: вище наведені факти стають ще одним підтвердженням того, що народна пам'ять чітко зафіксувала той період нашої історії, коли на Присниводді відбулася вікопомна битва, яку ми маємо гідно вшанувати і зафіксувати у свідомості нащадків її неперехідне значення.

ДЖЕРЕЛА

1. Гальчак С. Д. Поділля: природа, людина – еволюція, історичний розвиток. – Кам'янець-Подільський, 2006.
2. Годзик А. Від іґа до іґа, або за вісімнадцять літ до Куликовської битви. // Українське Куликове поле. – Упорядник С. Гальчак – Вінниця, 2010.
3. Грицай М. С. Українська народно-поетична творчість. – К., 1983.
4. Дорош М. Н. Ще раз про битву на Синій Воді. // Українське Куликове поле. – Упорядник С. Гальчак. – Вінниця, 2010.
5. Дорош М. Н. Битва на Синій Воді 1362 року: правда та домисли. – Вінниця, 2009.
6. Дорош М. Н. Битва на Синій Воді 1362 року, або Таємниця річки Снивиоди. – Вінниця, 2011
7. Дорош М. Н. Витоки. – Вінниця, 2011.
8. Маринич В. М. Історія рідного краю. Хмільницький район. – Вінниця, 2009.
9. Мельник П. На Синюсі, чи таки на Сниводі // Українське Куликове поле. – Упорядник С. Гальчак – Вінниця, 2010.
10. Молдован С. Битва на річці Снивиода. // Українське Куликове поле. – Упорядник С. Гальчак. – Вінниця, 2010.
11. Народні думи. Збірник. // Упорядник С.Мишанич. – К., 1986